

ENTELEKTÜEL ÖZERKLİK VE SİVİL TOPLUM

Ahmet KARADAĞ* ve Seyfettin ASLAN**

Özet

Bu çalışmada entelektüel ile sivil toplum arasındaki ilişki özerklik bağlamında incelenmektedir. Genel olarak entelektüellerden iktidara karşı muhalif bir duruş beklenir. Doğruların yılmaz ve iflah olmaz savunucusu entelektüellerdir. Böyle bir entelektüel tasavvuru hayal kırıklığını da beraberinde getirebilmektedir. Çünkü entelektüel de son tahlilde bir insandır. Ondan beklenen duruşun ve çabanın entelektüelin insani yönüyle birlikte düşünülmesi gerekir. Bu noktada devreye sivil toplum girer. Entelektüel güçlü bir sivil toplumu arkasında görürse kendisinden bekleneni verir. Ters durumda iki farklı sonuç ortaya çıkabilir: ya tüm insani gerekliliklerini aşarak özerk faaliyet içinde bir entelektüel ya da olmayan sivil toplum desteği nedeniyle özerkliğini ve işlevlerini paranteze alan bir entelektüel. Teorik düzeyde yapılan çalışmada ileri sürülen tez sivil toplum ile entelektüel özerklik arasında doğrusal bir ilişkinin varlığıdır. Bu amaçla çalışmada entelektüel özerklik ile sivil toplum arasındaki ilişkinin çözümlemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel, entelektüel özerklik, sivil toplum.

Intellectual Autonomy and Civil Society

Abstract

In this study relationship between the intellectual and civil society has been examined in the context of autonomy. Usually it will be expected from intellectuals to opposite position against authority. Intellectuals are sure and reliable defenders of rights. This intellectual imagine bring with disappointment. Because the intellectual is a human being in the last analysis. Position and effort that expected from intellectual must think with his humane dimension. At this point, civil society is engaged. if intellectual see powerful civil society behind him provide things that expected from him. Otherwise two different result may occur: in one hand intellectual who is in the autonomous activity and exceed all humanitarian necessity, in other hand intellectual that because of absence of civil society, suspend his autonomy and functions. Argument in this study conducted on a theoretical level is that there is a presence of direct relationship between civil society and intellectual autonomy. For this purpose in this study relationship between civil society and intellectual autonomy has analyzed.

Key Words: Intellectual, intellectual autonomy, civil society.

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, karadag.ahmet@inonu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, seaslan@dicle.edu.tr

GİRİŞ

Entelektüelin, bütünlük oluşturmeyen bir kişiliği olduğu söylenebilir. Kimi zaman çağının tutarsızlıklarını yansıtan entelektüel kimi zaman da iflah olmaz bir muhalif gibi davranır. Entelektüel yerine göre kendini ilgilendirmeyen konulara müdahil olduğu gibi bazen de küresel ve yerel düzeyde kabul görmüş düşünceleri sorgular. Modern kitle toplumunun doğuşuna tiksintiyle bakan ve doğal bir aristokrasiyi ve üst sınıf kültürünü öven Wyndham Lewis tipi İngiliz entelektüellerinin aksine günümüzde entelektüel denilince başkalarının gerçekliğinin farkında olan, sahip olunan dilin ve milliyetin sağladığı kesinliklerin ötesine geçebilen evrenselliği yakalamış bir kişilik anlatılır (Said, 1995: 12-13). Evrenselliği yakalamak, düzenin adamı olmamakla, sadece ait olunan kamunun çıkarlarının sözcülüğüne kalkışmamakla mümkündür. Bu da entelektüel özerkliği gerektirmektedir. Entelektüel özerklik, toplumun devletten özerkliğinin önemli bir parçasıdır. Bu çerçevede, sivil toplum bireyler için olduğu gibi entelektüeller için de yeni yaşam alanları sağlayarak entelektüel özerkliği güçlendirir. Entelektüel, evrensellik adına ait olduğu kamunun veya yaşadığı ülkenin resmi doğrularıyla çatıştığında gelişmiş bir sivil toplum entelektüele yaşam alanı sunarak ona güç katar ve sonuçta kesintiye uğratılmayan güçlü bir entelektüel faaliyet ve yüksek düzeyde entelektüel özerklik kazandırır.

I. ENTELEKTÜEL

Avrupa'da 17. ve 18. yüzyılda oluşan aydınlanma hareketi (Çiğdem, 1993: 11-16) sırasında gelişen burjuva sınıfı, feodaliteye karşı kendi tezlerini ortaya koyarak derebeylik sisteminin dayandığı bütün ahlaki, ekonomik, siyasal ve felsefi sistemi kapsamlı bir eleştiriye tabi tutmuştur. Derebeylik sistemi, kilise ile iç içe geçmiş olduğu için, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sındaki Hıristiyanlık ve din kavramı da şiddetle eleştirilmiştir. Fransız Devrimi ile birlikte zirveye ulaşan bu tür eleştirileri (Wallerstein, 1998: 95) yapanlar daha sonra entelektüel olarak nitelendirilmiştir.

Konuyla ilgili olarak literatürde dört kavram kullanılmaktadır: Entelijansiya, entelektüel, clerck ve literaty. İlk kavram Rusya'da ortaya çıkmış ve yaygın olarak bu ülkede kullanılmıştır. Bu anlamda kavram biraz daha özeldir.

İlk olarak 19. yüzyılda Rusya'da ortaya çıkmış olan entelijansiya kavramı profesyonel iş yapma niteliği sağlayan, bir üniversite eğitimi almış kişileri nitelemek için kullanılmıştır (Gouldner, 1979: 43; Zimmerman, 1964: 6). Bu kavram, daha sonraları, kol gücüne dayanmayan işlerle uğraşan kişileri de içerecek biçimde kapsam genişlemesine uğramıştır (Bottomore, 1990: 74).

Entelektüel sözcüğü ise, orta çağın sonlarına doğru, Latince intellectualis kelimesinden türetilmiştir (Tunçay, 1987: 15). Akıl ve idrak ile

ilişkili olan entelektüel kavramı, soyut alandaki düşüncelerle hesaplaşma içinde olan kimse anlamındadır (Kılıçbay, 1995: 175). Entelektüel teriminden önce kullanılan “clerc” sözcüğü de, din adamları sınıfı içinde yer alan fakat kilisenin din sömürüsüne karşı çıkan kişileri kapsamaktadır (Safa, 1971: 131).

Said’in (1995: 21) Gramsci’den yaptığı alıntıya göre “bütün insanlar entelektüeldir, ama toplumda herkes entelektüel işlevi görmez”.

Sosyolojik bir kavram olan “entelektüel” kavramının sosyal bilimlerdeki diğer birçok kavram gibi üzerinde uzlaşmış bir tanımı yapılamamıştır. Herhangi bir nesneyi tanımlayabilmek, kavrayabilmek ve çözümlenebilmek belirli bir bakış açısını gerektirmektedir. Bakış açılarının farklılığı da, tanımların farklı olmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı entelektüel kavramının var olan tanımlarını sıralayıp değerlendirdikten sonra bu çalışma için işlevsel bir tanım yapmanın doğru olacağı düşünülmektedir.

Edward Shils’e göre entelektüeller, konuşma ve ifadelerinde toplumdaki diğer bireylere nazaran evren, doğa ve insanla ilgili soyut ve genel simgeleri sık sık kullanabilen insanlardır (Shils’den aktaran Dereli, 1974: 14). Entelektüellerin, söz konusu simgeleri daha sık kullanmaları mesleki bir özelliklerinden kaynaklanabileceği gibi, öznel bir rolden de kaynaklanabilir.

Entelektüeli, insan zihninin geniş işlevlerini etkinleştiren ve bunları simgeleştiren kimse olarak tanımlayan S. M. Lipset (1972:146) burada sadece entelektüelin zihinsel işlevlerini etkinleştirme ve simgeleştirme görevine dikkat çekmektedir. Oysa entelektüel, bunun yanında zihinsel işlevler arasında bağlantılar da kurar ve bu işlevleri sınıflandırarak genellemelerde bulunur.

Entelektüel, sosyal bir rolü olan ve bütün bir insan olmayan kimse olarak da betimlenebilir. Bu anlamda, insanlar bilgi sağlama ve onu simgeleştirme çabasında oldukları sürece entelektüel olarak nitelendirilebilirler (Merton, 1968: 262).

Robert Michels’e göre entelektüel, düşünce ve bilgiye dayanan muhakeme ve kararları alırken entelektüel olmayanlara göre duygusal algılara daha az bağımlı olan kişilerdir. Michels’e göre, en tipik entelektüeller akademisyenlerdir. Michels entelektüel olmak için eğitimi gerekli görmekte birlikte, bunun formel bir eğitim olmasının zorunlu olmadığı düşüncesindedir (Dereli, 1974: 13).

Sartre (1997: 30) ise, entelektüeli “kendi içinde ve toplumdaki, pratik gerçekliğin araştırılmasıyla egemen ideoloji arasındaki karşıtlığın bilincine varan” insan olarak tanımlamaktadır.

Enis Batur (1995:112), entelektüeli, kendisini doğrudan doğruya ilgilendirmedeği düşünülen konularda bile, dayandığı ilkelerden ve ahlak anlayışından yola çıkarak tavır koyabilen kişi olarak nitelemektedir.

Batur'a göre, (1995:23)

“yaşlı, deneyimli, birikimli, ünlü, rütbeli olmak, entelektüel olmak demek değildir; insanoğlunda bu sayılanların hepsi bir araya gelse bile, entelektüel olmak mümkün olmayabilir. Şu halde sorulması gereken soru şudur: Entelektüel olmak için olmazsa olmaz koşullar nelerdir? Her şeyden önce akıl yürütme, bağlandığı değerlere sahip çıkma, onlardan hareketle tavır alma ve doğacak sorumluluğu taşıma biçimidir” entelektüeli entelektüel yapan.

Sosyal ve kültürel sistemler arasındaki bağımsızlığı referans noktası olarak alan Talcott Parsons, entelektüeli kültürel konuları sosyal ilgilerin üzerine koyan bir aktör olarak düşünmektedir. Parsons'a göre (1970: 23) entelektüel etkinlik, sembolik sistemleri anlamak amacıyla modeller oluşturmaktır. Bu nedenle entelektüeller siyasal veya ekonomik iktidar sahiplerinin yanında olmak yerine kültürel uzmanlaşmayı tercih ederler (Barrow, 1987: 415). Parsons, (1970: 8) entelektüeli, öğretme misyonundan dolayı, saf kültürel ilişkileri ortaya koyma eğilimi taşıyan kimseler olarak nitelendirmektedir. Bu değerlendirme doğru olmakla birlikte yetersizdir. Çünkü bu nitelendirme esas alındığında sadece formel bilgi üretme süreci içindeki öğretmenleri entelektüel olarak kabul etmek gerekir (Aron, 1962: 206; Berger, 1976: 5).

Entelektüel rolün, birçok mesleki rolle örtüştüğü yadsınamaz bir gerçektir. Bu, doğal olarak öğretmenlerin ve profesörlerin entelektüel olarak kabul edilmesini gerektirdiği halde her öğretmenin ya da profesörün entelektüel olamayacağı açıktır. Eğitimciler, özgün üretim yapamıyorlarsa başkalarının unuttuğu bilgileri aktaran araçlardan öte bir anlam ifade etmezler (Barrow, 1987: 416).

Aron (1962:203) ve Coser da (1965:275) akademik doktora derecesine sahip olan ve üniversitelerde öğretici olarak çalışan herkesin entelektüel olarak kabul edilemeyeceğini düşünmektedirler. Öte yandan Kadushin'in (1971: 2) yaptığı bir çalışmada, entelektüeller grubunun en geniş ilk dilimini (% 40) profesörlerin oluşturduğu ortaya konmuştur.

Edward Said'e (1995: 27) göre entelektüel “belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme ve ifade etme yetisine sahip olan bireydir”.

Mehmet Fuat, (2001) entelektüeli “çeşitli alanlarda öğrenimi, bilgisi, görgüsü olan herkes” biçiminde tanımlamaktadır. Fuat'a göre Aziz Nesin,

Behice Boran devrimci entelektüellerdir. Marx, Lenin, Picasso, Russel bilgin entelektüellerdir. Mussolini, Hitler ve Stalin ise, yıkıcı entelektüeller grubuna girmektedir.

Demir ve Acar'ın birlikte hazırladıkları Sosyal Bilimler Sözlüğü'nde (1997: 28) ise entelektüel, "kendi tarihsel ve toplumsal konumunun bilincinde, içinde yaşadığı toplumun problemlerinin farkında olan, bu özelliklerinden dolayı da içinde yaşadığı topluma öncülük etme rolünü üstlenmiş insan" olarak tanımlamıştır.

Literatürde kullanılmakta olan entelektüel, entelijansiya, cleric ve literaty kavramlarını karşılamak üzere dilimizde aydın kavramı kullanılmaktadır.

Entelektüel kavramı Aydınlanma döneminden önce de kullanılmıştır. Ancak, bu dönemde kullanılan entelektüel kavramı ile zihinsel etkinliklerden hoşlanan, her şeyden mümkün olduğu kadar haberli olmaya çalışan, kişiliğini ve dünyaya bakış açısını genişletmeye çabalayan insan tanımlanmıştır. Bu tanım Aydınlanma döneminde de kullanılmış olmasına karşın, bu dönemde entelektüel etkinliğe daha iyi bir toplum, daha iyi bir insanlık için düşünce üretme ve gerektiğinde politik eylemde bulunma misyonu da eklenmiştir. 18. yüzyıl Aydınlanma döneminin entelektüellerinin faaliyetleri akılcılık, bilimcilik ve modern ulus devlet projesinden oldukça etkilenmiştir.

Öte yandan aynı dönemde akılcılığı ve bilimciliği eleştiren insanın ve dünyanın anlaşılmasında zihinselci tavrın yeterli olmadığını ileri süren düşünürler, yazarlar ve sanatçılardan oluşan entelektüel bir kesimin olduğu da bir gerçektir.

Modern dönemde entelektüel etkinlik için bilginin yanında bilinç de önemli sayılmıştır. Olay ve olguları ulus devlet eksenli incelemek bilgi üretebilmenin önkoşulu olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan modern dönem entelektüelinin modernist düşüncenin önemli bir unsuru olan ilerlemeci misyonla yüklü olduğu söylenebilir. Geç modern zamanların entelektüel tipini oluşturan Sartre tipi, bugün yerini yeni bir entelektüel tipine bırakmaktadır. Sartre, dünyayı seyretmek ve onu anlamak yerine değiştirmeye çalışan entelektüeli temsil etmektedir (Foucault, 2000: 77). Öte yandan entelektüellerin misyon yüklü varlıklar olmaktan uzaklaşmaları oranında düşünsel ve maddi çıkarları bağlamında özerkleşme olanaklarına kavuştukları da bir gerçektir.

Bu teorik temelden yola çıkarak entelektüel şöyle tanımlanabilir: Sadece edindiği bilgilerle zihinsel bir aydınlanmaya kavuşmanın ötesinde bilgi tükettiği gibi, çokça bilgi ve görüş üretebilen, bunları insanların yararına olmak üzere yaygınlaştırabilen, düşünsel faaliyet sürecinde görüşlerine ters

düşen değerleri, kaynağı ne olursa olsun, korkusuzca sorgulayabilen, bilgiyi zihinsel işlemlerde kullanabilme yetisi yüksek kimselerdir.

Entelektüelin faaliyetlerini hakkıyla yerine getirebilmesi bağımsız olmasına bağlıdır. Öte yandan entelektüelin bağımsız olması onun tarafsızlığı anlamına gelmemektedir. Eğer entelektüelin ürettiği bilgi hegemonik iktidar yapılarını korumaya yönelikse tarafsızlıktan söz etmek mümkün değildir (Kentel, 2002: 276). Gerçekte entelektüel, muhalif kimliğinin bir sonucu olarak tüm siyasal, toplumsal, kültürel zümre, sınıf ve grup karşısında aldığı mesafeyle bağımsızlığını kazanır ve sürdürür.

II. ENTELEKTÜELLERİN SINIFLANDIRILMASI

Entelektüeller, ortaya çıkışları, ait oldukları sosyal statüler, genel olarak iktidar ve özelde siyasal iktidar karşısında aldıkları tutumlar ve meslek gibi değişik ölçütlere göre sınıflandırılmaktadırlar.

A. EDWARD SHILS'İN SINIFLANDIRMASI

Edward Shils'e göre, entelektüeller tekrarlayıcı ve yaratıcı olmak üzere iki gruba ayrılır. Shils'e göre, her entelektüel üretkendir mutlaka bir şeyler üretir fakat üretilen şeyler yeni bir katkı sağlamayıp nitelik açısından eskiyi tekrar ediyorsa bunlara tekrarlayıcı entelektüel denir.

Öte yandan Shils, insanlığın kültür birikimine yeni katkılar sağlayan entelektüelleri ise yaratıcı entelektüeller olarak nitelendirilmektedir. Yaratıcı entelektüellerin de değişik oranlarda olmakla birlikte tekrarlayıcı yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Yaratıcı entelektüellerin en iyilerini oluşturanlar bir yandan yeni yapıtlar ortaya koyarlarken, diğer yandan taklit edilmesi gereken modeller üreterek, tamamen tekrarlayıcı olan entelektüellere önderlik yapmaktadırlar (Dereli, 1974: 39).

B. ROBERT K. MERTON'UN SINIFLANDIRMASI

Robert K. Merton, entelektüelleri bağımsız entelektüeller ve bürokratik entelektüeller olmak üzere iki grupta ele almaktadır. Eğer entelektüel kendisini entelektüel yapan faaliyet ve işlevlerini bürokratik bir örgütün amaç ve araçlarından bağımsız olarak yapıyorsa bağımsız entelektüel olarak nitelendirilir. Şayet entelektüel çalışmalarını bürokratik bir örgütün amaçlarına yönelik olarak sürdürüyorsa bu entelektüel bürokratik bir entelektüeldir (Merton, 1968: 211).

Merton'a göre, herhangi bir kurumda çalışsalar bile, entelektüel faaliyetlerini sürdürürken herhangi bir gücün etkisinde kalmayan ve bu faaliyetlerini herhangi bir gücün amaçları doğrultusunda kullanmayan

entelektüellere bağımsız entelektüel denir. Bağımsız entelektüelin, çalışmalarına yön veren temel ilke evrensel doğrulardır (Merton, 1968: 211).

Öte yandan, bürokratik entelektüeller bir kuruma bağlı olarak çalıştıklarından, çalıştıkları kurumun amaçları doğrultusunda faaliyet gösterirler. Çalıştıkları kurumlar ne kadar demokratik olursa olsun sonuç itibariyle belli amacı esas alan çalışmalar yaptıklarından kurumların bu amaçsal sınırlılığı çalışanların amacı üzerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır (Dereli, 1974: 40).

C. SABRİ F. ÜLGENER'İN SINIFLANDIRMASI

Ülgener'in (1983: 72) yaptığı sınıflandırma Türk entelektüellerini esas alan bir sınıflandırmadır. O'na göre, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar entelektüeller üç gruba ayrılabilir. Bunlar; Tanzimat ve sonrası entelektüeli, bürokrat entelektüel ve günümüz sol entelektüelidir.

Ülgener'e göre (1983: 72) Tanzimat öncesi entelektüeli hiçbir zaman belli bir statünün adamı olmamıştır. Bu dönem entelektüelinin ruh hali kişisel ve dağınıktır, kişisel çıkar ve hesapların peşindedir. Bu dönem entelektüeli hiçbir tartışmada açıkça ortaya çıkmamış, ancak, başkalarını tahrik ederek sürekli perde arkasında kalmayı tercih etmiştir. Tanzimat öncesi entelektüelinde dil, kaleminden önceliklidir. Bu dönemde yazarlık hemen hemen hiç yok gibidir. Bu entelektüeller kalemlerinden güçlü olan dillerini de vaaz kürsülerinde veya kıraathanelerde kullanmışlardır. Zaten, Tanzimat öncesi entelektüeli ya Ayasofya vaizi ya bir Rumeli Kazaskeri ya da bir saray nüfuzlusudur. Ülgener, bu dönem entelektüellerini yarı entelektüeller olarak niteler.

Ülgener, (1983: 73) Ülkemizin entelektüellerinin Tanzimat'la birlikte edip, yazar, gazeteci ve bürokrat gibi statülerin sahibi olduklarını düşünmektedir. Ülgener'e göre Tanzimat ve sonrası entelektüeli ile bürokrat entelektüel batılılaşma yanlısıdır. Bunlar batılılaşmayı bütün kurum, kural ve kültürüyle savunmaktadırlar. Bunun yanında Tanzimat entelektüeli ağdalı bir konuşma ve yazı dili kullandığından toplumla anlaşamamaktadır. Zaten iktidarın sınırlandırılması amacıyla meşrutiyet yönetimini savunmuşlar fakat toplumla diyalog kuramadıkları için kurdukları yeni yönetim de eskisi gibi baskıcı olmuştur.

Bürokrat entelektüel ise, kendisini sürekli daha yüksek bir toplumsal statüde görmektedir. Bunun doğal sonucu olarak halkı küçümsemekte ve dolayısıyla bu durum entelektüel ile toplum arasındaki uçurumu artırmaktadır. Bu nedenle bürokrat entelektüel yapacağı işlerde toplumun desteğinden yoksun kalmaktadır (Ülgener, 1983: 73).

Günümüz sol entelektüellerinin de toplumla birliktelik açısından diğer entelektüel gruplarından farkının olmadığı söylenebilir. Zaten günümüz sol entelektüelinin hiçbir zaman toplumun değerleri ile barışma ve toplumla bütünleşme yoluna gitmediği ileri sürülmektedir (Ülgener, 1983: 74).

Ülgener, Michels'in, entelektüellerin çeşitli akımlar arasında en büyük katkıyı Marksizm'e getirdikleri yargısını kabul ederek, bunun, Türkiye'nin yakın tarihi için de doğru olduğunu ifade etmektedir (Ülgener, 1983: 78).

D. TOKER DERELİ'NİN SINIFLANDIRMASI

Dereli, entelektüelleri muhafazakâr ve devrimci entelektüeller olmak üzere iki gruba ayırmaktadır.

Siyasal iktidarı ellerinde bulunduranları eleştirmek yerine onları ve kurmuş oldukları düzeni savunup iktidarın ideolojisinin oluşumuna katkı yapan entelektüellere muhafazakâr entelektüel denir. Dereli (1974: 35), 19. yüzyıl Avrupa liberalizminin savunuculuğunu yapan liberal iktisatçıları bu gruba örnek olarak göstermektedir.

Siyasal iktidarı değişen ölçülerde eleştiren entelektüeller devrimci entelektüellerdir. Dereli (1974: 37), burada ikili bir ayrıma giderek iktidarı sadece reform düzeyinde eleştirenleri ilerici entelektüeller olarak kabul ederken, eleştiriyi reform düzeyinden daha ileriye götüren, mevcut siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenin değişmesini isteyen entelektüelleri radikal entelektüeller olarak nitelendirir.

E. DİĞER SINIFLANDIRMALAR

Gramsci, Coser ve Foucault'nun da entelektüellerin sınıflandırılmasına yönelik çalışmaları bulunmaktadır.

Gramsci'ye göre, entelektüeller geleneksel ve organik olmak üzere iki türdür. Görünüşte belli bir sınıfa ait olmayan, kendilerini kapitalist sınıftan bağımsız gören, toplumsal değerleri önemseyip onlara sahip çıkan ve toplumun tarihsel devamlılığının temsilcileri olanlar geleneksel entelektüellerdir (Portelli, 1982: 97).

Her toplumsal sınıfın sahip olduğu ve o toplumsal sınıfın sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak, gerekli bilgilerle donanmış uzmanlar kategorisine organik entelektüeller denir (Portelli, 1982: 97). Bir deterjan şirketinin pazardan daha çok pay alabilmesi için çalışan günümüz reklamcısı Gramsci'ye göre organik bir entelektüeldir. Gramsci, organik entelektüellerin topluma aktif olarak katıldıklarını ve insanların zihinlerini değiştirip piyasaları genişlettiklerini kabul etmektedir (Said, 1995: 22). Gramsci (1967:

34-5), ayrıca, entelektüelleri sosyal köken açısından da bir ayrıma tabi tutarak kent tipi entelektüeller ve köy tipi entelektüeller ayırımına ulaşmıştır.

Coser, entelektüelleri yenilikçiler ve bütüncüler olarak iki gruba ayırdıktan sonra, bunları da kendi içerisinde iki farklı alt grupta değerlendirir. Yenilikçi entelektüelleri kapıcı ve ahlakçı olarak ayıran Coser, bütüncülerini de koruyucu ve bekçi olarak iki farklı grupta ele alır. Kapıcı entelektüel, yeni düşüncelerin kapısını aralayan ve yeni düşüncelerin oluşmasında öncülük yapan kimsedir. Bu tür entelektüellerin hedefi bütün insanlar olduğu için bunların entelektüel faaliyetleri de evrenseldir (Türkdoğan, 1996: 83).

Modernleşmeyle birlikte eski ve yeni yapılar arasında oluşan zıtlıklar karşısında, yeniliğe karşı çıkmaksızın, onları toplumun manevi değerleriyle uyumlaştırmak isteyen entelektüeller ahlakçı entelektüellerdir (Türkdoğan, 1996: 85).

Koruyucu entelektüel, mevcut sistemi korumaya yardımcı olan bu sistemin siyasal ve toplumsal geleneklerini, sembolik değerlerini benimseyen ve görevini bu gelenekler çerçevesinde sürdüren entelektüeldir (Türkdoğan, 1996: 84).

Kurumsallaşmada bilgi önemli olduğuna ve bilginin yaşayan kaynağı da entelektüeller olduğuna göre, her yeni dönemin kurulmasında entelektüellerin kurumsal yapıyı oluşturma ve bu yapıyı işletecek bürokratları yetiştirme görevleri olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla her yeni dönemin kuruluşunda sistemli bir biçimde bürokratik yapının kurulup korunmasını sağlayan entelektüellere bekçi entelektüeller denir (Türkdoğan, 1996: 87).

Sınıflandırmasında entelektüellerin değişim niteliğini esas alan Michel Foucault, evrensel ve özgül olmak üzere iki tip entelektüelden söz etmektedir. Foucault, eskiden geniş halk kesimlerine seslenen ve birden fazla uzmanlık alanında söz sahibi olan evrensel entelektüeller olmasına karşın, günümüzde belli bir uzmanlık alanında çalışan fakat uzmanlığını her biçimde kullanabilen özgül entelektüellerin bulunduğunu (Said, 1995: 26) ifade etmektedir.

III. ENTELEKTÜELLERİN İŞLEVLERİ

Entelektüellerin toplumların yapısı ve siyasal örgütlenmelerine göre uygulanabilirliği değişen farklı işlevleri bulunmaktadır. Teorik olarak entelektüellerin işlevi olması gereken bir etkinlik, siyasal örgütlenme felsefesinin sınırlılığı nedeniyle uygulama dışı kalabilmektedir. Entelektüelin işlevi, uygulamada siyasal düşünce üzerindeki sınırlamalar nedeniyle kuramsal işlevle örtüşmeyebilmektedir. Bu nedenle, entelektüellerin işlevleri uygulamadan bağımsız olarak ele alınmaktadır.

Entelektüellerin ilk işlevi bilgi üretmek, ikinci işlevi ise Ülgener'e (1983: 66) göre kültürel gelişmenin öncülüğünü yapmaktır. Kültür, maddi ve manevi değerler, teknoloji, sanat ve insan davranışlarının sembolleştirilmiş bir görüntüsüdür (Tekeli, 1999: 52). Bu sembolleştirme işlevi, entelektüel faaliyetin özünü oluşturmakta ve entelektüellerin öncülüğünde ortaya çıkmaktadır. Gerçekte, kültürel değerler sembolleştirilmeden önce, yaşam sürecinde insanlarda davranışsal olarak az ya da çok ortaya çıkmasına rağmen yeniliklerin davranışsal boyuttan semboller haline getirilmesi entelektüeller tarafından gerçekleştirilmektedir. Öte yandan entelektüellerin kültürel gelişmedeki öncülük görevinin sembolleştirme işlevi ile sınırlı olmadığı söylenebilir. Entelektüeller, değişimi gündeme getirdikten sonra bu değişimi yaygınlaştırma ve yerleştirme işlevlerini de yerine getirirler.

Entelektüellerin diğer bir işlevi sosyal gelişmelerle ilgilidir. Sosyal yaşamda eskiyen bir yapının eskiliğini açıkça ortaya koyma ve onun yerine yeniyi önerme genellikle entelektüellere düşen bir görevdir. Sosyal gelişmeler sonucunda oluşturulacak yeni kurumsal yapılar için gerekli yeni elemanların yetiştirilmesi görevi de entelektüellerin sosyal gelişmelerle ilgili olarak yaptıkları bir işlevdir.

“Milli ve milletler-üstü modeller kurmak” entelektüellerin bir diğer işlevini oluşturur. Gerek bilgi üretim sürecinde kuramsal, gerekse yaşamın her alanındaki örgütlenmelerde uygulamalı modeller oluşturmak entelektüellerin görevlerindedir. Entelektüeller bu görevlerini yerine getirdiklerinde hem evrensel bilgileri ulusal düzeyde kullanıma uygun hale getirmekte, hem de bu bilgileri uygulama alanına yansıtılmış olmaktadır.

Entelektüellerin en önemli işlevi ise, siyasal olanıdır. Entelektüellerin siyasal işlevleri az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler açısından farklılıklar gösterir. Shils'e göre, entelektüeller az gelişmiş ülkelerde güçlü geleneklere karşı alternatif oluşturmak için siyasal bir işlev yürütürler. Ayrıca, bu ülkelerde sivil geleneğin olmaması, olanakların yetersizliği ve başka etkinlik alanlarının bulunmaması da entelektüellerin siyasal işlevini artırmaktadır. Öte yandan gelişmiş ülkelerde sivil geleneğin güçlü olması, geleneksel uygulamaların yerini yasalara bırakması, imkanların artması ve alternatif faaliyet alanlarının çokluğu entelektüellerin siyasal rollerinde değişmelere yol açmıştır (Yılmaz, 1996: 61).

Foucault'ya (2000:25) göre entelektüel, alanındaki uzmanlığı nedeniyle “hakikat” üretimi rejimine hizmet etmektedir. Öte yandan çağdaş toplumda bu rejim ekonomik, toplumsal ve kültürel hegemonya biçimleri içinde işlediğinden entelektüel, bu hegemonya sisteminin sürekliliği için hizmet etmiş olmaktadır. Fakat aynı uzmanlığı kendi alanındaki yerleşmiş iktidar ilişkileri ve teknikleriyle savaşıarak hakikat rejimini değiştirmek için de kullanabilmektedir. Yani “entelektüel için temel siyasi sorun, bilimle ilintili

olan ideolojik içerikleri eleştirmek ya da kendi bilim pratiğine doğru bir ideolojinin eşlik etmesini sağlamak değil; yeni bir hakikat siyaseti oluşturmanın mümkün olup olmadığını bilmektir. Sorun insanların bilincini ya da kafalarında olanı değil; hakikati üreten siyasi, ekonomik, kurumsal rejimi değiştirmektir.” Entelektüelin bu işlevlerini yerine getirebilmesi özerkliğine bağlıdır.

IV. ENTELEKTÜEL ÖZERKLİK

Dreyfus Olayı’nda Emile Zola’nın koyduğu tavırdan hareketle, entelektüelin, devlet de dâhil olmak üzere hiçbir siyasal, hukuksal, ekonomik ve sosyal gücün etkisinde kalmaksızın işlevlerini yerine getirmesi entelektüel özerklik olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle entelektüel özerklik, ister legal isterse illegal olsun hiçbir siyasal, hukuksal, ekonomik ve sosyal gücün entelektüelin düşünsel ve eylemli işlevleri üzerinde belirleyici olamaması durumudur. Bu bağlamda entelektüelden beklenen her türlü çıkar çevreleri ile arasına mesafe koyabilmesidir.

Entelektüel özerklik, entelektüel tarafsızlıkla aynı değildir. Entelektüel özerk olmalı ama tarafsız olmamalıdır. Zaten istese de tarafsız olamayacaktır. Çünkü bilgi üretim işlevi onu iktidar kaynağı haline getirmektedir. Üretilen bilgi çoğu zaman, antidemokratik ve baskıcı rejimlerin amaçlarına hizmet edebilmektedir. Entelektüelin mevcut anti-demokratik egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimine hizmet etmemesinin yolu onun özerkliğine bağlıdır. Entelektüelin özerk olabilmesi için sadece hukuksal açıdan değil, aynı zamanda siyasal açıdan da özgür olması gerekmektedir. Entelektüelin özgürlüğü sıradan vatandaşın özgürlüğünü aşan daha geniş alanı kapsayan bir özgürlük olmalıdır. Özerklik için entelektüelin özgür olması gerekli ama yeterli değildir. Özgürlüğün yanı sıra entelektüel, bilgi üretim sürecinde çeşitlik ve çoğulculuğu bir önkoşul olarak kabul etmeli hatta bunu içselleştirmelidir.

Entelektüelin özerkliği her zaman ve koşulda aynı düzeyde gerçekleşmemektedir. Entelektüel işlevlerini yerine getirirken özerkliğini sağlama oranında yerleşik çıkarlara boyun eğebilmekte veya mevcut anti-demokratik iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi sürecinde aktif bir özneye dönüşebilmektedir. Eğer entelektüelin yaşadığı ülkede totaliter ya da otoriter bir siyasal rejim söz konusu ise entelektüel yaşamla entelektüel özerklik arasında tercih yapmak durumunda bırakılabilmektedir. Entelektüelin ekonomik olarak bağımsız olmaması durumunda maddi sıkıntılarla entelektüel işlevleri arasında sıkışabilmektedir. Bu gibi durumlarda entelektüelin en önemli yardımcısı sivil toplum olmaktadır.

V. ENTELEKTÜEL ÖZERKLİK AÇISINDAN SİVİL TOPLUMUN ÖNEMİ

Sivil toplum kavramı, çıkar, amaç ve değerlerin paylaşımı çerçevesinde gönüllü kolektif eylem alanını ifade etmektedir. Genel olarak sivil toplum, iktidar, özerklik ve resmiyet düzeyleri farklı alanları, aktörleri ve kurumsal yapıları kapsamaktadır. Teorik olarak sivil toplumun kurumsal yapısı devlet, aile ve piyasaninkinden farklıdır. Ancak sivil toplum ile devlet, aile ve piyasanın sınırları bulanıklaşabilmektedir. Sivil toplum alanı sıklıkla hayırseverlik kurumları, hükümet dışı örgütler, kadın örgütlenmeleri, inanç temelli örgütlenmeler, sosyal hareketler gibi gönüllü kuruluşlar tarafından oluşturulmaktadır.

Sivil toplumun gelişimi değişik aşamalardan geçmiştir. Antik Yunan döneminde sivil toplum siyasal toplumla eş anlamlı olarak, hatta bazen biri diğerinin yerine kullanılmıştır (Keane, 1993: 47-9). Bu dönemde sivil toplumdaki şiddet ve kabalığın tersine, içinde insanların birbiriyle nezaket kurallarına uygun olarak anlaştıkları bir barış toplumu anlaşılmıştır.

Bu bağlamda Aristo bireysel çıkarlardan bağımsız ve kamusal iyiliği sağlamayı amaçlayan kuralları öne çıkarırken, Sokrat diyalektik bir yöntemle toplumdaki anlaşmazlıkların kamusal müzakereler aracılığıyla çözümlenmesine vurgu yapmıştır. Sivil toplumun gelişiminde ikinci aşamayı Aydınlanma dönemi oluşturur. Bu dönemin Antik Yunan döneminden en önemli farkı, sivil toplum ile siyasal toplumun birbirinden ayrılmış olmasıdır. Bu ayrılığın ilk işaretleri Hobbes ve Locke'da görülmektedir.

Sivil toplumun Batı Avrupa'da modern dönemde ortaya çıkıp gelişmesi kapitalizmin gelişmesiyle zamansal olarak çakışmıştır. Batı Avrupa'da gelişen sivil toplumun kendine özgü bazı nitelikleri vardır. Bu sivil toplum tipi, kapitalizmin gelişmesiyle bireyin cemaatin etkisinden kurtulması sonucu oluştuğundan, bireye ve bireyselliğe dayanır. Bu sivil toplum devletten özerktir.

Sivil toplum, gelişim sürecinde birçok kez devletle karşı karşıya gelmiş, geliştirdiği normlar çerçevesinde devletin dönüşümü sürecine ciddi katkılar sunmuş, devlet iktidarının sınırlandırılması için çaba sarf etmiştir. Bu sivil toplum temel hak ve özgürlükler konusunda hassastır. Çünkü varlığını ve gücünü, gelişen temel hak ve özgürlükler düzenine borçludur.

Bu özellikler nedeniyle sivil toplum entelektüel için devletin etkisinin dışında farklı bir yaşam alanı demektir. Entelektüel için gerekli özgürlük, çoğulculuk ve çeşitliliği içselleştirme ve ekonomik bağımsızlık devletçe sağlanmadığında sivil toplum tarafından sağlanabilmektedir. Entelektüelin entelektüel olarak kalabilmesi sivil toplum sayesinde. Ayrıca entelektüelin yaşayabilmesi ve işlevlerini kendisinden beklenen biçimde yerine getirebilmesi açısından sivil toplum bir alternatif yaşam alanıdır.

Sivil toplum, yerleşik iktidar ilişkilerinin toplumca içselleştirilmesine hizmet ediyor, devletten özerkliği bulunmuyor ve bireye dayanmıyorsa entelektüele alternatif bir yaşam alanı sunması mümkün değildir. Böyle bir durumda sadece entelektüel özerklik üzerindeki baskı kaynağı değişmiş olmaktadır. Artık entelektüel özerkliği devlet değil, bizzat sivil toplum engellemekte ya da entelektüeli teslim alan güç kaynağı haline gelmektedir.

SONUÇ

Günümüzde entelektüellerle ilgili tartışılan en önemli konu entelektüellere olan ihtiyacın devam edip etmediğidir. Kuşkusuz modern dönemin bir misyonla yüklü, devlet tarafından asimile edilmiş, hükmedici entelektüeli işlevini tamamlamıştır.

Modern sonrası dönemde meşruiyetin dışsal kaynakları erozyona uğrarken içsel kaynaklarının giderek güçlenmesi, entelektüeli de devlet ve diğer güç kaynakları karşısında eskisiyle karşılaştırılamayacak ölçüde güçlendirmiştir. Entelektüelin en önemli işlevinin bilgi üretimi olduğu akılda tutulursa bilgi üretimine olan ihtiyaç devam ettiği sürece entelektüele olan ihtiyaç da devam edecektir. Önemli olan, ihtiyaç duyulan entelektüellerin özerkliğini koruyacak koşulların sağlanmasıdır.

Bu açıdan tek engelleyici güç potansiyel olarak devlet değildir. Toplumda oluşabilecek devlet dışı güç odakları da en az devlet kadar entelektüel özerkliği engelleyebilir. Anti-demokratik rejimlerde ortaya çıkan sivil toplumun entelektüel özerkliği yok edici özelliği bulunmaktadır. Öte yandan demokratik değerlerin mevcut ve yaygın olduğu rejimlerde demokratik sivil toplum oluşumlarının entelektüel özerklik açısından bir güvence oluşturduğu da ileri sürülmektedir.

KAYNAKÇA

- ARON, Raymond (1962), *The Opium of The Intellectuals*, New York: W.W. Norton and Congressional Quarterly Inc.
- BATUR, Enis (1995), *Günebakan Bir Alternatif*: Aydın, Ankara: Ark Yayınevi.
- BOTTOMORE, Tom B. (1990), *Seçkinler ve Toplum*, (Çeviren: E. Mutlu), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- COSER, Lewis A. (1965), *Men of Ideas: A Sociologist's View*, New York: Free Press.
- ÇİĞDEM, Ahmet (1993), *Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- DEMİR, Ömer ve Mustafa Acar (1997), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- DERELİ, Toker (1974), *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- FUAT, Mehmet (2001), *Aydınlar Sözlüğü*, İstanbul: Adam Yayıncılık.

- FOUCAULT, Michel (2000), *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GOULDNER, Alvin W. (1979), *The Future of The Intellectuals and The New Class*, New York: Continuum Publishing Corporation.
- GRAMSCI, Antonio (1967), *Aydınlar ve Toplum*, (Çeviren: V. Günyol, F. Edgü, B. Onaran), İstanbul: Çan Yayınları.
- KEANE, John (1993), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MERTON, Robert K. (1968), *Social Theory and Social Structure*, New York: Free Press.
- PORTELLI, Hugues (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (Çeviren: K. Somer), Ankara: Savaş Yayınları.
- SAFA, Peyami (1971), *Din, İnkılap, İrtica*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- SAID, Edward (1995), *Entelektüel*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SARTRE, Jean Paul (1997), *Aydınlar Üzerine*, (Çeviren: A. Bora), İstanbul: Can Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (1999), *Modernite Aşılırken Siyaset*, Ankara: İmge Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1996), *Siyasal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÜLGENER, Sabri F. (1983), *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*, Ankara: Mayaş Yayınları.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1998), *Liberalizmden Sonra*, İstanbul: Metis Yayınları.
- YILMAZ, Aytekin (1996), *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Ankara: Vadi Yayınları.
- ZIMMERMAN, Carle C. (1964), *Sosyal Sınıflar Sosyolojisi Bakımından Aydınların Ortaya Çıkışı*, (Çeviren: N. Arkun), İstanbul: Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği.
- BARROW, Clyde W. (1987), "Intellectual: In Contemporary Social Theory: A Radical Critique", *Sociological Inquiry*, 57, p.p. 415-430.
- BERGER, Peter L. (1976) , "The Socialist Myth", *Public Interest* 44, p.p. 3-16.
- KENTEL, Ferhat (2002), "90'lar Türkiye'sinde Kamusal Yüzleriyle Aydınlar", *Cogito*, Sayı 31, s.s. 269-90.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1995), "Türk Aydınının Dünyasını Anlamak", ŞEN, Sabahattin (Derleyen), (1995), *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s.s. 175-179.
- PARSONS, Talcott (1970), "The Intellectual: A Social Role Category", RIEFF, Philip (Ed.), (1970), *On Intellectual*, Garden City: Doubleday.
- TUNÇAY, Mete (1987), "Aydınlar Üstüne Bir Deneme", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XI, Sayı 85, s.s. 15-17.